

Literatura polska 1918–2018. Narracje, dyskursy, dzieła

Jolanta Pasterska
Uniwersytet Rzeszowski

Stanisław Uliasz
Uniwersytet Rzeszowski

Polish literature 1918–2018. Narratives, discourses, works

Abstract: The year when the eighth number of “Themes and Contexts” is published, is unique because we celebrate the 100th anniversary of the restoration of Poland’s sovereignty. It is also an opportunity to look at the contractual century of the “new” Polish literature. In this context of “duration and changeability”, it is important to discuss the work of outstanding poets and writers of the last century, as well as interpretations of important works. This is a convenient time both for reappraisals and for new interpretations seen from a variable, literary perspective. Thinking about Polish literature in 1918-2018, we had in mind the attempts to establish the hierarchy of the most important literary phenomena in the context of political, constitutional and transformational changes. These issues are discussed in the first group of texts entitled Synthesis and reappraisals. Another group of problems connected with the subject of (Post)modern reading introduces the circle of detailed considerations. The research of Polish literature of the last century is conducted by the authors in two ways. In the first one, the researchers adopted a comparative perspective and analyzed new works compiled with works from the interwar period. The second variant is dominated by the synchronous perspective, in which the authors’ attention is focused on the originality of the latest works and contemporary methodologies of studying a literary work and “modern” contexts (social-media, pop-culture, hyper-text, blogosphere, etc.). The study of contemporary literature in the context of the works of the past century has resulted in interesting literary and cultural findings. This section, titled Views, is a voice of researchers asking for the restoration of forgotten literary writings, artists (Gniatczyński), single works. The articles collected in the volume authorize the conclusion that these conventional chronological frames cover many literary phenomena, as well as the names of writers who created and create an image of Polish literature of the last century.

Key words: literature, centennial, narratives, discourses, trends, works

Słowa kluczowe: literatura, stulecie, narracje, dyskusje, tendencje, dzieła

Rok, w którym ukazuje się numer ósmy „Tematów i Kontekstów”, jest wyjątkowy z racji przypadającej setnej rocznicy odzyskania przez nasz naród suwerenności. Józef Piłsudski w słowach skierowanych wówczas do Polaków przestrzegał: „My wam wywalczyliśmy niepodległość Ojczyzny, a wy będziecie w niej żyć, pracować i rządzić”¹. To przesłanie, ważne i znaczące, towarzyszyło rodakom także po upadku komunizmu w roku 1989, aktualne jest i dzisiaj. „Zagospodarowywanie” wolnej ojczyzny okazuje się zadaniem wielce trudnym i odpowiedzialnym. Bez względu jednak na tragiczne w naszej historii momenty Polska przetrwała i odrodziła (się) na nowo. Rolę szczególną odegrała w tym procesie literatura. W niej, niczym w soczewce, skupiają się najważniejsze wydarzenia historyczno-polityczno-społeczne, odbijają się literackie mody, prądy, konwencje, literatura rejestruje ich stałość bądź zmienność, trwałość albo tymczasowość, wreszcie literatura niejednokrotnie wytycza nowe drogowskazy myślenia.

Spośród wielu różnych możliwości, jakie odsłania rok 2018, warto zatem potraktować go również jako okazję do spojrzenia na umowne stulecie „nowej” polskiej literatury. Umowne, bo nie chodzi tutaj o ścisłe stawianie granic dla zjawisk, które z natury rzeczy są płynne i mają swoją własną dynamikę. Istotne jest raczej zaznaczenie zakresu oddziaływania najważniejszych procesów kulturowych, które współkształtowały świadomość polskich twórców. Ważne w takiej perspektywie są także analizy szczegółowe pokazujące sposoby kontynuacji wątków dominujących w naszej literaturze na przestrzeni ostatniego stulecia, ukierunkowane na ich odmienne ujęcia (tematy Zagłady, Kresów, „małych ojczyzn”), w tym tematy przemilczane, „źle obecne” lub wyciszane. Wiek XX i początki XXI stulecia to czas dominacji krytycyzmu wobec kwestii poznania rzeczywistości i sceptycyzmu wobec „wielkich narracji”, wedle których można świat „umeblować” na nowo. Literatura polska tego okresu porusza problemy nieufności wobec świata gotowego i ukształtowanej rzeczywistości, co skutkuje powołaniem nowych, jednostkowych światów, kwestionowaniem jednoznacznej pozycji podmiotu, rozważaniem zagadnienia tożsamości, wchodzeniem w dialog i spór z tradycją, opowiadaniem o świecie cyberprzestrzeni, konsumpcjonizmu, wielokulturowości. Interesujące będzie zatem przyjrzenie się najważniejszym dyskursom minionego wieku. W parze z tymi zmianami pojawiały się oryginalne tematy i odmienne sposoby ich realizacji. Tym tematycznym zainteresowaniom towarzyszyły zmiany gatunkowe w prozie (na przykład: strumień świadomości, kolaż, sylwa) i poezji (choćby zacieranie się dystynkcji gatunkowych, neolingwizm, poezja czerpiąca z nowych mediów). W kontekście „trwania i zmienności” ważne będą omówienia twórczości wybitnych poetów i pisarzy ostatniego stulecia, jak również interpretacje znaczących,

¹ J. Szaniawski, *Marszałek Piłsudski i Polacy. W obronie Europy. Cud nad Wisłą 1920*, Wydawnictwo Ex Libris, Warszawa 2007.

reprezentatywnych dzieł. To bowiem dogodny czas zarówno do przewartościowania, jak i do nowych interpretacji widzianych ze zmiennej, historycznoliterackiej płaszczyzny. Tak zarysowana perspektywa wymusza także pytania o dalszy rozwój polskiej literatury, implikuje prognozy dotyczące kierunku, w jakim zmierza polska literatura. Jakie miejsce znajdzie i zajmie w przyszłości dzieło literackie, jakie idee/utopie będą przyświecały literaturze przyszłości?

Myśląc o literaturze polskiej 1918–2018, mieliśmy na uwadze próby ustalenia hierarchii prymarnych zjawisk literackich w kontekście zmian politycznych, ustrojowych, transformacyjnych. Są to poniekąd kwestie podstawowe, nadrzędne.

Cel ten realizuje pierwszy zestaw zgromadzonych w tomie rozpraw, zatytułowany *Syntezy i rekapitulacje*. Pomieszczone w tej części artykuły dają syntetyczny ogłęd materii polskiego piśmiennictwa ostatniego stulecia oraz przynoszą kompleksowe ujęcia jednego z najważniejszych w rodzimej literaturze dyskursu kresowego i Holocaustu. Autorzy dokonują tu swoistego uporządkowania i wielopłaszczyznowego omówienia najważniejszych problemów, dzięki czemu uchwycona została tak istotna kwestia zmienności charakterystycznych dla literatury lat 1918–2018 zjawisk i obranych do ich analizy strategii. Omawiana problematyka została zaprezentowana w kontekście historyczno-społeczno-kulturowym z uwzględnieniem metodologicznych zwrotów, przełomów, a także mód. Ten repertuar domyka wypowiedź o charakterze osobistego wyznania polskiej poetki żydowskiego pochodzenia, która mierzy się z kwestią „przepracowanego” Holocaustu. Można ten szkic odczytać jako ważny głos w debacie na temat literackich obrazów Zagłady w kontekście postpamięci.

Kolejna grupa zagadnień połączona tytułowym zwornikiem (*Po*)nowoczesne odczytania wprowadza w krąg szczegółowych rozważań. Ogłęd literatury polskiej ostatniego stulecia prowadzony jest przez autorów na dwa sposoby. W pierwszym badacze przyjęli perspektywę porównawczą, dzięki czemu poddane analizie utwory nowe i najnowsze (obecne w nich tematy, motywy) zostały zestawione z tymi, które wywodzą się z dwudziestolecia międzywojennego. Takie ujęcie odnajdujemy w wątkach autotematycznych podejmujących problematykę relacji między doświadczeniem, przeżyciem a językiem (vide: Julian Tuwim i Tomasz Różycki). W innych zaś na plan pierwszy wysuwa się kwestia aktualności zjawisk obecnych w literaturze dwudziestolecia międzywojennego (przestrzeń „stechniczowanego” miasta, motyw ulicy, bruku) i ich ewolucji (koncepcja miasta jako palimpsestu, wolność jednostki, poetyka „zagapień”, „figury wędrowne”) oraz ich nowego/nowoczesnego odczytania (tetralogia Vincenza interpretowana w perspektywie etnopoetyki). Na tym tle czytelnie wybrzmiewają analogie i odmienności literackich realizacji. W drugim ujęciu przeważa spojrzenie synchroniczne, w którym uwaga autorów koncentruje się na specyfice najnowszej twórczości oraz dominujących współcześnie metodologiach badania

dzieła literackiego, jak również „nowoczesnych” kontekstach (social-medialnych, popkulturowych, hipertekstowych, blogosfery, etc.).

W kręgu prezentowanych rozważań znalazły się zarówno próby wskazania i opisanie głównych wyznaczników światopoglądowych i formalnych poezji przełomu XX i XXI wieku (na przykładzie liryki Krzysztofa Szewczyka), jak i wybranych motywów, ich ewoluowania w dorobku twórczym danego poety (refleksja tanatologiczna w poezji Zofii Zarębianki). W kręgu rozpoznają się także teksty autobiograficzne, których analiza ukierunkowana jest na rolę, jaką w nich pełni motyw choroby (Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Halina Poświatowska, Stanisław Grzesiuk, Sławomir Mrozek, Krystyna Kofta, Jerzy Pilch). Różne jej ujęcia manifestują odmienne normy intymności i szczerości zwierzeń. W kontekście autobiograficznego wyznania odczytana jest również trylogia mniej znanego pisarza Piotra Bednarskiego, który w przetransponowanej, opracowanej formie powraca w swojej prozie do tematu tułaczki, zesłania, podróży. Badaczy interesuje także kondycja współczesnych bohaterów literackich wyzyskująca popularną obecnie kategorię melancholii. Staje się ona „narzędziem” pomocnym nie tylko do diagnozowania ponowoczesności, ale jest też cechą „pokolenia instant”, które żyje na granicy świata rzeczywistego i wirtualnego. Przyjęta czasowa perspektywa spojrzenia na literaturę polską otwiera nieznane obszary tematyczne i motywuje do poszukiwania nowych dla nich odczytań także w obrębie ewolucji gatunkowych. Powyższe założenia stają się zasadne zwłaszcza w odniesieniu do literatury najnowszej. Taką propozycję przynoszą teksty interpretujące powieść Ewy Stachniak w perspektywie feministycznej oraz Magdaleny Parys w kontekście poetyki intersubiektywnej. Do tego kręgu zainteresowań badawczych należy włączyć rozważania na temat literackiej realizacji w polskiej literaturze XXI wieku amerykańskiego wzorca thrillera medycznego. Korespondują one z kwestiami dotyczącymi konwencji translatorskich i problemów związanych z pracą nad przekładem zagadnień kulturowych. W zaproponowanych przez autorów rozpoznaniach ważne miejsce zajmują nowe zjawiska, jakimi są blogosfera literacka i sposoby popularyzacji literatury w Internecie, a także na portalach społecznościowych.

Spojrzenie na literaturę polską przez pryzmat minionego wieku zaowocowało ciekawymi literacko-kulturowymi odkryciami. Dział ten, zatytułowany *Odsłony*, jest głosem badaczy upominających się o przywrócenie pamięci zapomnianym pismom literackim („Comoedia”, „Tematy”), twórcom (Wojciech Gniatczyński), pojedynczym utworom (dramat *Towarzysz Październik* Kazimierza Wierzyńskiego). W tym bloku znalazły się także interpretacje niepublikowanych listów Zygmunta Mycielskiego do Stanisława Lorenza i Edwarda Stachury do Marii Bechzyc-Rudnickiej. Prezentacja i analiza tych archiwaliów staje się przyczynkiem albo dopełnieniem biografii ich autorów.

Zgromadzone w tomie artykuły upoważniają do wniosku, że te umowne ramy chronologiczne obejmują wiele zjawisk literackich, jak również wskazują na nazwiska pisarzy, którzy współtworzyli/współtworzą obraz literatury polskiej ostatniego stulecia. Ogląd zjawisk literackich i przeprowadzone analizy dorobku literackiego wybranych polskich twórców zapewne zobligują nas, czytelników i badaczy, do pogłębionej refleksji i nowego (innego?) spojrzenia na otaczający świat. Oczywiście trzeba pamiętać, że szczegółowe badania na ten temat, odnoszące się do okresu dwudziestolecia międzywojennego, były już przedmiotem rozlicznych studiów, z których wnioski zostały ogłoszone choćby w tomie *Dwudziestolecie 1918–1939. Odkrycia. Fascynacje. Zaprzeczenia*². Ich swoiste uwspółcześnienie poprzez odniesienie do przelomu wieku przyniosły zaś monografie zbiorowe *Nowe dwudziestolecie (1989–2009). Rozpoznania. Hierarchie. Perspektywy*³ i *Inna literatura? Dwudziestolecie 1989–2009*⁴. Tom *Literatura polska 1918–2018. Narracje, dyskursy, dzieła* podejmuje problem całościowego (w perspektywie długiego trwania) spojrzenia na zjawiska – zdaniem autorów pomieszczonech w tomie rozpraw – ważne i trwałe obecne w literaturze polskiej w minionym stuleciu. Taki zestaw problemów definiuje zaproponowaną wyprawę w minione literackie stulecie. To podróż pod znakiem między innymi melancholii, choroby i śmierci, która uaktywnia pytania o jednostkę, sens jej egzystencji, stosunek wobec rzeczywistości. Nawiązując do tradycyjnych schematów, motywów czy tematów, badacze proponują je odczytać w nowej/nowoczesnej odsłonie. Dekonstrukcja styka się tu z próbami wypracowania zasad opartych na trwałych (sprawdzonych w ciągu wieku) układach odniesienia. Ale autorzy zamieszczonych w tomie rozpoznań chętnie sięgają także po nowe metodologie, charakterystyczne dla badań kulturowych, socjologicznych, etnograficznych.

Rozprawy i artykuły zgromadzone w prezentowanym numerze pisma są owocem namysłu badaczy reprezentujących różne pokolenia i szkoły badawcze. Dzięki temu otrzymaliśmy interesującą panoramę problemów związanych z prowadzonymi współcześnie badaniami nad literaturą polską oraz propozycje oryginalnych pomysłów ich problematyzowania, opisywania, kategoryzowania.

Zgodnie z przyjętą formułą pisma, w numerze zamieszczone zostały również rozprawy i szkice o charakterze interpretacyjnym i historycznoliterackim oraz kulturowym, niezwiązane bezpośrednio z tematyką numeru. Tom zamykają recenzje ważnych monografii literaturoznawczych oraz sprawozdania z wydarzeń naukowych.

² *Dwudziestolecie 1918–1939. Odkrycia. Fascynacje. Zaprzeczenia*, red. A. S. Kowalczyk, T. Wójcik, A. Zieniewicz, Warszawa 2010.

³ *Nowe dwudziestolecie (1989–2009). Rozpoznania. Hierarchie. Perspektywy*, red. H. Gosk, Warszawa 2010.

⁴ *Inna literatura? Dwudziestolecie 1989–2009*, red. Z. Andres, J. Pasternski, Rzeszów 2010.

Bibliografia

- 20 lat literatury polskiej 1989–2009*, red. D. Nowacki, K. Uniłowski, cz. 1, Katowice 2010, cz. 2, Katowice 2011.
- Co dalej literaturo? Jak zmienia się współcześnie pojęcie i sytuacja literatury*, red. A. Brodzka-Wald, H. Gosk, A. Werner, Warszawa 2008.
- Czapliński P., *Polska do wymiany. Późna nowoczesność i nasze wielkie narracje*, Warszawa 2009.
- Derek A., *Jednostkowość literatury*, przeł. P. Mościcki, Kraków 2007.
- Dunin K., *Czytając Polskę. Literatura polska po roku 1989 wobec dylematów nowoczesności*, Warszawa 2004.
- Dwudziestolecie 1918–1939. Odkrycia. Fascynacje. Zaprzeczenia*, red. A. S. Kowalczyk, T. Wójcik, A. Zieniewicz, Warszawa 2010.
- Inna literatura? Dwudziestolecie 1989–2009*, t. 1–2, red. Z. Andres, J. Pasterski, Rzeszów 2010.
- Jarosiński Z., *Literatura lat 1945–1975*, Warszawa 1996.
- Jarzębski J., *Proza dwudziestolecia*, Kraków 2005.
- Krupa B., *Opowieść Zagładę. Polska proza i historiografia wobec Holocaustu (1987–2003)*, Kraków 2013.
- Literatura polska wobec Zagłady (1939–1968)*, red. S. Buryła, D. Krawczyńska, J. Leociak, Warszawa 2016.
- Markowski P. M., *Polska literatura nowoczesna. Leśmian, Schulz, Witkacy*, Kraków 2007.
- Narracje po końcu (wielkich) narracji. Kolekcje. Obiekty. Symulakra...*, Warszawa 2007.
- Nasiłowska A., *Literatura okresu przejściowego 1975–1996*, Warszawa 2006.
- Nasiłowska A., *Trzydziestolecie 1914–1944*, Warszawa 1995.
- Nowa poezja polska. Twórcy – tematy – motywy*, red. T. Cieślak, K. Pietrych, Kraków 2009.
- Nowe dwudziestolecie (1989–2009). Rozpoznanie. Hierarchie. Perspektywy*, red. H. Gosk, Warszawa 2010.
- Pisarstwo kobiet pomiędzy dwoma dwudziestoleciami*, red. I. Iwasiów, A. Galant, Kraków 2011.
- Proza polska XX wieku. Przeglądy i interpretacje*, t. 3, red. E. Dutka, G. Maroszczuk, Katowice 2014.
- Stabro S., *Literatura polska 1944–2000 w zarysie*, Kraków 2002.